

РАЗДЕЛ 6. ИНТЕРНЕТ СМИ И WEB-КОММУНИКАЦИИ

УДК 070

УКРАЇНСЬКІ ІНТЕРНЕТ-ЗМІ В ПОЛІТИЧНІЙ ДИСКУСІЇ 2002-2006 РОКІВ

Голікова А.С.

Актуальність. Останнім часом фактом стало те, що в Україні поряд з „традиційними” ЗМІ (радіо, пресою та телебаченням) постав четвертий вид ЗМІ – Інтернет-ЗМІ. Йдеться про новинні та аналітичні сайти в Інтернеті, основна діяльність яких – поширення суспільно важливої інформації. І хоча це явище є абсолютно неунікальним – в країнах, де мережа є більш розвинута, присутність медіа у Інтернеті не викликає здивування, – втім, українські Інтернет-ЗМІ мають свої особливості. Це зумовлено як станом розвитку Інтернету в Україні, який, відповідно, визначає специфічні кількісні та якісні характеристики української Інтернет-аудиторії, так і „пострадянської специфікою” суспільних і правових відносин взагалі та державного та правового регулювання діяльності ЗМІ зокрема. Непопулярність Інтернету у широких масах населення та державне обмеження свободи діяльності творчих колективів у традиційних ЗМІ призвели до того, що Інтернет-ЗМІ – достатньо якісний засіб інформування населення, до того ж місцями досить опозиційний та дошкільний для влади, який, втім, законодавчо не регулюється та страждає на недостатнє фінансування.

Постановка проблеми. Протягом останніх п’яти років Інтернет-ЗМІ в Україні зазнали істотного розвитку. Ці нові форми засобів масової інформації не тільки знайшли свою нішу на ринку інформації, але і почали відігравати важливу роль „охоронного пса демократії”, роль, властиву пресі та телебаченню, але в нашій країні практично ними не виконувану. Розвиток інтернет-сайтів як ЗМІ відбувався паралельно з розвитком українського сегмента Інтернету. На сьогодні Інтернет-ЗМІ існують у двох формах: інтернет-сторінки традиційних ЗМІ, особливо друкованих, та окремі інтернет-видання.

Відсутність реєстрації інтернет-видань та спеціальних законодавчих обмежень на поширення інформації дійсно створюють ситуацію більшої свободи слова саме в Інтернеті. В Інтернеті свободи набагато більше в силу певних причин. По-перше, це вільний доступ до створення інтернет-сторінок, відсутність будь-яких правових обмежень діяльності інтернет-видань. По-друге, технічний бік „видавничої справи” в Інтернеті – процес менш витратний, легко доступний, його важко контролювати з погляду фізичного втручання (на відміну від преси, яка вимагає друкарень та мережі розповсюдження, і тим більш телебачення з ліцензуванням, передавачами, кабельними мережами тощо).

Інтернет-журналісти здатні були зацікавити цією проблематикою ширше коло людей лише у прив’язці до інших, більш значимих суспільних процесів. До парламентських виборів 2002 такі дискусії були поодинокими та не зачіпали нікого, окрім спеціалістів.

Саме передвиборчий період породив найбільше обговорення проблем та діяльності Інтернет-ЗМІ. Особливістю цього публічного обговорення був його спекулятивний характер: про важливість політичної активності в мережі та нереально високі відсотки

української Інтернет-аудиторії писали переважно самі ж такі Інтернет-ЗМІ, таким чином набиваючи собі ціну та займаючись саморекламою. Де в чому їм це вдалося. Був отриманий зворотній зв'язок з боку влади. Відоме засідання Ради національної безпеки та оборони України від 31 жовтня 2001 року, за результатами якого на сайті РНБОУ з'явився документ, який, між іншим, визначав необхідність реєстрації Інтернет-ЗМІ та ліцензування Інтернет-провайдерів, що викликало неабияку схвильованість Інтернет-спільноти.

Президент України Леонід Кучма сказав журналістам, що „Інтернет став як кілер, куди кидають бруд без прізвищ. Хто перший кинув, той і стоїть за цим”. Натомість, колишній президент Леонід Кравчук, відповідаючи на запитання щодо можливого впливу Інтернет на перебіг виборчої кампанії 2002 року, зауважив, що він не вважає загрозою таке використання: „Від того, що Інтернет можна використати не для позитивних цілей, його не потрібно забороняти”.

Власне, перші спроби використання Інтернет-ЗМІ у передвиборчій боротьбі призвели до початку боротьби за чистоту Мережі. Так, в січні 2002 року Комісія із журналістської етики на прес-конференції запропонувала українським Інтернет-виданням розглянути і прийняти до уваги Декларацію про чистий Інтернет. У Декларації зазначається, що Інтернет-видання в Україні залишаються „єдиною територією українських ЗМІ, де цензура і вплив держави не набули загрозливого характеру”. З іншого боку, це сфера діяльності ЗМІ, де часто не дотримуються принципів професійної етики, або й просто використовують Інтернет-видання як „засіб політичної боротьби”, що давало вагомим легітимні підстави державним органам намагатися регулювати Інтернет-видання. Під час дискусії російським досвідом виходу із ситуації неправового існування інтернет-видань поділився з присутніми керівник Гільдії інтернет-журналістів Росії Марат Гельман. Гельман сказав, що інтернет-видання Росії самі виступили із ініціативою реєстрації їх як друкованого органу, щоб, у свою чергу, попередити прийняття Закону про інтернет. Російський досвід викликав несприйняття в багатьох представників інтернет-видань.

Піддав жару дискусії в журналістському середовищі конфлікт між Миколою Азаровим й очолюваною ним Податковою інспекцією та Інтернет-виданням Obkom.net. У вівторок, 19 лютого 2002 року, 10 податківців увірвалися до офісу Інтернет-видання „Обком”. Першим про це повідомив maidan.org.ua. Обшук тривав більше двох годин. Податківці вилучили системні блоки і опечатали комп'ютери. Колишній головний редактор видання Олексій Миронов вважає, що головна причина обшуку і подальших утисків – критичні статті видання, героєм яких був Микола Азаров, на момент обшуку голова ДПАУ. Зокрема, видання неодноразово писало про роль Азарова в справі Фельдмана, критикувала саму можливість керівника ДПАУ очолювати партію. Акція ДПАУ завершилася тим, що компанія, яка надає Обкому послуги хостингу, у зв'язку із завершенням оплати, за місяць припинила співпрацю з виданням. Тим часом, за словами працівників „Обкому”, за час, який минув з дня першого обшуку і вилучення техніки, колективу видання ніхто так і не пред'явив жодних претензій або звинувачень. [10]

Показовим можна вважати оприлюднення Інтернет-виданням „Українська правда” так званих „темників” – документів, які регламентували порядок висвітлення поточних передвиборчих подій на двох загальнонаціональних телеканалах, контрольованих СДПУ(о).

Власне, саме під час передвиборчої кампанії 2002 року політтехнологи та журналісти вперше звернулися до Інтернет-середовища як до інструменту впливу на громадську думку. До змагання залучилися не тільки Інтернет-видання, але й офіційні сайти учасників

парламентських перегонів. Своєю позитивну роль зіграли, як не дивно, політконсультанти та політтехнологи з Росії, де Інтернет розвинений значно краще і вже на той час досить ефективно використовувався під час виборчих кампаній, а Інтернет-ЗМІ були досить впливовими і за впливом складали достойну конкуренцію ЗМІ друкованим. Зазначимо, що Інтернет-проекти є фірмовим знаком Фонду ефективної політики, очолюваного відомим політтехнологом Глебом Павловським. За допомогою цього фонду було, наприклад, створено сайт СДПУ(о) [11].

Але, як зазначає дослідниця Дарія Глушко, в 2002 році Інтернетова боротьба при низькій інформатизації та комп'ютеризації суспільства (мережею на той момент регулярно користувалося не більше 2% громадян) залучила лише журналістів центральних ЗМІ, які використовували Інтернет як джерело постійно оновлюваної інформації. „Більшість з того, про що ми звідти (з Інтернету) дізнаємося, майже ніколи не виходить на *публіку*, не стає *масовою інформацією*. Воно працює на себе і в межах себе, майже ніколи не долаючи своєї віртуальності – у сенсі відстороненості від широкої аудиторії. Користувачі та надавачі інформації належать до однієї спільноти нетізенів: вони споживають і наповнюють Мережу. Творення й споживання інформації тут повсякчас поєднуються в одному суб'єкті через постійну інтерактивність. Втім, всередині Мережі відчуття її замкненості-на-собі, закритості для *близькості* немає – вона видається безмежною. (...) Окрім специфічного ступеня свободи в поданих матеріалах, Мережа задає особливий темп сприйняття інформації. Це те, що ми називаємо оперативністю. Оновлюваність повідомлень перевищує періодичність випусків телевізійних новин. Створюється враження стрічки. Кожне нове повідомлення входить у Мережу як імпульс і багаторазово відтворюється на різних сайтах. Переформульовуючись і переорієнтуючись, повідомлення трансформуються, набувають плюралістичності, не знаючи перешкод у поширенні. Ця швидкість передачі й переосмислення інформації можлива лише в Мережі” [12].

Принципово іншою була ситуація на президентських виборах 2004 року. Протягом 2002-2004 років панувала негативна тенденція у спілкуванні органів влади як центральних, так і місцевих з пресою. Її характерними ознаками були вибірковість у запрошенні журналістів різних ЗМІ на прес-конференції та брифінги; відмова журналістам у відвіданні прес-конференцій та брифінгів під приводом „обмеженої кількості місць у залі”; відмова в акредитації журналістам тих ЗМІ, які оприлюднюють критичні матеріали щодо діяльності органів влади. За цей час в більшості українських традиційних ЗМІ було запроваджено режим жорсткої політичної цензури. Про це свідчили акції протесту журналістів, підсумки моніторингу новин.

Наприклад, контент-аналіз інформаційних програм у листопаді 2004р., проведений Академією української преси (АУП), підтвердив схильність провідних українських телеканалів формувати єдиний порядок денний у новинах і уніфікувати інтерпретації політичних подій.

Так, серед політичних гравців за ступенем уваги, що їм приділялася, лідерство посідали інститути, дві третини з яких – інститути влади. Разом з тим, як відзначив експерт Інституту соціології С. Макеєв, уже протягом двох місяців не згадується в новинах такий інститут, як адміністрація президента України, а також її голова Віктор Медведчук.

Частка повідомлень без посилання на джерело інформації варіювалася від 12% у новинах телеканала ICTV до 29% на каналі „Інтер”. В жовтні 2004 були ті самі, а канали – інші (СТБ – 12% і „1+1” – 29%). Експерти також відзначали тенденцію до збільшення

частки „благополучних новин”. Особливо ця тенденція була характерна для каналів УТ-1 й „Інтеру”. Найменше таких новин було на „Новому каналі” та СТБ.

Тенденція однобічного представлення подій у новинних програмах була всеохоплюючою: новини з однією точкою зору в серпні становили 90% у середньому у вересневому потоці, 92% – в серпневому. Найменша доля упереджених новин була у 5 каналу (56%), найбільша – в УТ-1 (96%).

Після першого туру виборів, як і в попередні місяці, в новинах домінувала одна точка зору на події (86% у листопаді). Частка політичних новин в Україні, які подавалися з однієї політичної перспективи, варіюється в середньому за період кампанії від 92-94% на каналах УТ-1, ТРК Україна до 78% на СТБ. Найсбалансованіший погляд на політичні події намагається подавати 5-й канал (62% однобічних політичних новин в середньому за період кампанії, 66% – у листопаді).

Крім того, головним власником “бонусу влади” в увазі новин безроздільно став прем’єрміністр. Якщо у перший тиждень жовтня синхрон В. Януковича в новинних програмах був втричі більший за синхрон В. Ющенко (1514 сек. vs. 445 сек.), то в перший тиждень листопада – у чотири рази більший (1884 сек. vs. 447 сек.). На каналі Інтер синхрон В. Ющенко менше у шість разів синхрону В. Януковича, а на ТРК Україна – у 19 разів [1; 2; 3].

Натомість, саме Інтернет-видання лишалися одними з небагатьох ЗМІ, які виконували функцію неупередженого інформування суспільства щодо політичних баталій та справжнього перебігу подій в Україні. Така принципова позиція в умовах зростаючого контролю над ЗМІ не могла не стати причиною цілої низки конфліктів.

Виразним прикладом обмеження прав журналістів займатися своїм прямим обов’язком – збирати, обробляти і розповсюджувати інформацію – стала відмова Генеральної прокуратури України акредитувати на свої прес-конференції журналістів Інтернет-видання „Українська правда”.

Деякі працівники Інтернет-ЗМІ розділили долю своїх колег з електронних та друкованих ЗМІ: їм довелося звільнитися або бути звільненими через вимоги власників щодо характеру подачі інформації. Так, нові власники відомої інтернет-газети ForUm (www.for-ua.com) звільнили редактори відділу політики Андрія Миселюка. Формальною причиною звільнення стала публікація, присвячена початкові судового процесу в США проти Леоніда Кучми за позовом колишнього депутата Верховної Ради Олександра Сльяшкєвичча. Хоча насправді проблема полягала в тому, що власники видання та журналістський колектив зовсім по-різному уявляли собі інформаційну політику видання.

Знає історія української Інтернет-журналістики й зовсім сумні випадки. Так, в Донецьку 12 серпня 2003 року був побитий журналіст Інтернет-видання „Острів”, позаштатний кореспондент Громадського радіо Едуард Маліновський.

В грудні 2003 року вбито мелітопольського журналіста, кореспондента Vlasti.net Володимира Карачевцева. За офіційною версією, це був нещасний випадок: журналіст помер від удусення, бо зачепився коміром светра за ручку холодильника у власній квартирі. Міжнародна організація „Репортери без кордонів” в своєму звіті зазначає, що причиною смерті журналіста могла бути його професійна діяльність. Він також очолював Незалежний регіональний союз журналістів Мелітополя і був заступником головного редактора газети „Кур’єр”.

12 січня було скоєно збройний напад на головного редактора інтернет-видання „Україна кримінальна” Олега Сльцова. Він пов’язує цей випадок із низкою публікацій про розслідування вбивства Георгія Гонгадзе [6].

Ситуація досягла свого апогею в листопаді-грудні 2004 року під час подій, що отримали назву „помаранчева революція”. Українські опозиційні Інтернет-ЗМІ, журналісти та провайдери створили умови для відкритого діалогу, вільної комунікації, інформування суспільства в ситуації, коли ціна достовірної інформації дуже велика.

Для забезпечення постійного доступу громадян до інформації та унеможливлення утисків з боку державного Інтернет-провайдера більшість ресурсів зареєструвалися в закордонних мережних зонах: com, net, org. Власники інтернет-ресурсів, перемінивши свої адреси на міжнародні, організували „дзеркальні” сервери-копії за межами України. Революцію в мережі підтримали і деякі представники телекомунікаційного бізнесу, компаній-провайдерів. Оператори зв'язку запропонували своїм клієнтам безкоштовний канал доступу в Інтернет, у тому числі і до опозиційних владі інформаційно-аналітичним сайтам „Українська правда” і „Майдан”.

Серйозною акцією інформаційно-політичних ресурсів українського Інтернету став „народний самвидав”, коли на опозиційних сайтах розміщалися листівки, новини, а люди, у яких є доступ в Інтернет, роздруковували цю інформацію і передавали людям на вулиці. Видання „Корреспондент” на основі власного сайту друкувало газету „Корреспондент Екстра” на 4 шпальтах. Як ефективну протидію цензурі мережні журналісти організували цілодобове віщання з українських вулиць і площ: з майдану, Хрещатика, з регіонів, трансляції з Верховної Ради [7].

Надзвичайні політичні події в Україні спричинили вибухове зростання Інтернет-аудиторії. Якщо після виборів в 2002 році спеціалісти прогнозували збільшення кількості відвідувачів на рівні 3-4 мільйони, то фактично унікальна аудиторія українського Інтернету, за підсумками грудня 2006 року, склала 5 905 465 відвідувачів. Фахівці Sputnikmedia.net відзначають, що в листопаді ріст аудиторії склав 39,36%. У порівнянні з листопадом, в грудні кількість унікальних користувачів мережі збільшилася на 339 598 чоловік, або на 6,1%. При цьому розмір аудиторії не зменшився. Це говорить про те, що більшість нових українських користувачів, що вперше зайшли в Інтернет у листопаді, продовжували користуватися глобальною мережею й у грудні [8].

Зважаючи на надзвичайну роль Інтернет-ЗМІ в останніх політичних подіях, низка провідних українських Інтернет-видань у рамках ініціативи “Чистий Інтернет” прийняла Декларацію і Мережеву етику Інтернет-ЗМІ. „Використовуючи те, що Інтернет-видання знаходяться поза правовим полем, різні політичні сили і економічні угруповання почали використовувати Інтернет-ресурси для викиду недостовірної інформації, а подекуди й відвертої брехні. (...) У результаті довіра до інформації Інтернет-видань стала стрімко падати”. Щоправда, ця ініціатива досить активно критикувалася як інтернет-журналістами, так і користувачами мережі. Притому що головною метою є боротьба з недостовірною інформацією, а серед методів на першому місці відсутність накруток і фотогалерей, псевдобаннери, статистика, і тільки п'ятим і єдиним пунктом – вимога відповідати за достовірність текстів, які розміщуються на веб-сторінках [4; 5].

Як не дивно, але за нових умов спроби щодо встановлення контролю над Інтернет-простором не закінчились. 27 квітня 2005 року Міністерство транспорту та зв'язку видало наказ, що встановлював реєстрацію електронних інформаційних ресурсів. Метою введення держреєстрації чиновники назвали забезпечення реалізації Концепції формування системи національних електронних інформаційних ресурсів, затвердженої урядом у 2003 році. Усі зареєстровані сайти мали одержати спеціальне посвідчення і бути внесені до Національного реєстру електронних інформаційних ресурсів.

Як пояснив заступник директора Державного департаменту з питань зв'язку й інформатизації Петро Яцук, реєстр електронних інформаційних ресурсів орієнтований

насамперед на державні інформаційні ресурси. Власники приватних інформаційних ресурсів зможуть зареєструватися в цьому реєстрі на добровільній основі, якщо вважатимуть це потрібним.

Але свій протест висловили Всеукраїнська громадська організація „Українське Інтернет-співтовариство” (УІС) і Міжнародна правозахисна організація „Міжнародна ліга захисту прав громадян України”. На їх думку, наказ містить вимоги до реєстрації, що „абсолютно несумісні з принципами свободи слова, грубо порушують право на вільне вираження своїх поглядів і на критику державних службовців, що несумлінно виконує свої обов’язки перед суспільством і державою” [9].

Не облишила своїх спроб встановити контроль над українським Інтернетом й Служба безпеки України. Незважаючи на те, що основну загрозу для національної безпеки, за словами начальника департаменту спеціальних телекомунікаційних систем і захисту інформації СБУ Костянтина Бойка, становлять терористичні та екстремістські організації, іноземні політичні сили та розвідувальні підрозділи, контроль за Інтернет-ЗМІ також є необхідним до певної міри.

Однак незважаючи на цю ініціативу нової влади, Інтернет-видання після президентських виборів 2004 року позбулися своєї основної конкурентної переваги – монополії на об’єктивне висвітлення подій. Роль Інтернету в парламентських виборах 2006 року значно зменшилася. Як зазначив шеф-редактор групи сайтів „Обозреватель” Олег Медведєв, підбиваючи підсумки діяльності інформаційних Інтернет-ресурсів в цей період, жодна з політичних сил не була позбавлена доступу до інтернет-видань. Проте на появу політиків у тих чи інших ЗМІ вплинув новий, комерційний підхід керівників мас-медіа. Обсяг доступу партій визначався подвійним критерієм: впливовості політичної сили та цікавості новини для користувачів. Найчастіше в Інтернеті з’являлися новини від Партії регіонів, НСНУ та БЮТ. Незважаючи на поширення сумнівної інформації через Інтернет (під час останніх виборів „трішшла” як опозиція, так і влада), загалом Медведєв відзначив об’єктивність, збалансованість і всебічне висвітлення подій в Інтернет-ЗМІ [13].

Деяку іншу оцінку Інтернет-виданням дає Наталя Лігачова, головний редактор „Телекритики”: до категорії абсолютно вільних, неупереджених ЗМІ вона зараховує саме Інтернет ЗМІ, в першу чергу „Українську правду”. „Не слід забувати, що перші журналістські розслідування типу „Сина Бога” або „Мерседесу” Івченко” з’явилися саме там. Так, поки що Інтернет не торкається куди більш значних – як з погляду фінансової сторони, так і з погляду соціальної значущості, і навіть впливу на рівень національної безпеки – зловживань владою. Але, здається, це не пов’язано з тиском влади, а лише з рівнем професіоналізму журналістів, що працюють в Інтернеті, а ширше говорячи, професіоналізму Інтернет-ЗМІ, рівнем їхньої культури і нерозвиненістю ринку Інтернет-ЗМІ в сенсі його якісного форматування: поки рейтинги відвідуваності можна заробляти на примітивній „смаженині”, серйозних журналістських розслідувань у масовій кількості чекати не доводиться” [14].

Хоча потрібно відзначити, що принаймні лідери української Інтернет-журналістики та конкуренти на ринку такого типу видань вже відомі. Це „Обозреватель” та „Українська правда”. Перше відоме користувачам уїдливіми матеріалами відомої журналістки Тетяни Коробової, друге – цілою низкою викривальних матеріалів.

Висновки. Підбиваючи підсумки, маємо відзначити надзвичайну роль Інтернет-видань у становленні свободи слова та демократії в Україні. Боротьба журналістів за свої прова розпочалася з трагічної загибелі Георгія Гонгадзе, редактора „Української правди”. Провідні Інтернет-видання в роки утисків та тотального цензурування ЗМІ

лишилися єдиними невідконтрольними медіа, давали можливість працювати незалежним журналістам та політичним силам, які не мали можливості звернутися до аудиторії через традиційні ЗМІ. В той же час Інтернет-ЗМІ через неврегульованість свого правового статусу часто слугують як джерела дезінформації аудиторії, хоча шкода від неї є значно меншою, адже користувачі мережі знають про численні провокації, які мають місце в Інтернеті. Інтернет-журналісти дозволяють собі в значно більшому обсязі використовувати сленг та навіть нецензурні висловлювання.

Майбутній розвиток українських Інтернет-ЗМІ пов'язаний не тільки із зростанням якості журналістських матеріалів, але й з технічним прогресом, збільшенням кількості споживачів, зростаючою конкуренцією на ринку мережових видань, невирішеністю значного кола питань – від монопольного статусу провайдера „Укртелекома” до реєстрації Інтернет-ЗМІ.

Використані джерела

1. <http://aup.com.ua/?cat=materials&subcat=full&id=225>
2. <http://aup.com.ua/?cat=materials&subcat=full&id=177>
3. <http://aup.com.ua/?cat=materials&subcat=full&id=208>
4. <http://chin.org.ua/about.html>
5. <http://chin.org.ua/ethics.html>
6. <http://www.korrespondent.net/main/96904>
7. <http://www.korrespondent.net/main/109480>
8. <http://www.korrespondent.net/main/111308>
9. <http://www.korrespondent.net/main/122388>
10. <http://www.pravda.com.ua/news/2002/2/19/21322.htm>
11. <http://www.telekritika.kiev.ua/articles/127/0/162/>
12. <http://www.telekritika.kiev.ua/articles/148/0/2234/>
13. <http://www.telekritika.kiev.ua/articles/144/0/7103/>
14. http://www.telekritika.kiev.ua/articles/184/0/7375/chem_otlichaetsja_vlast_viktora_juценko_ot_vlasti_1_eonida_kuchmy_v_otnoшенii_sv/

Поступила до редакції 29.08.2006 р.